

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Херсон
ОЛДІ-ПЛЮС
2018

УДК 340.12(073)
I-90

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Донецького юридичного інституту МВС України
(протокол № 11 від 25.04.2018 р.)

Рецензенти:

Захарченко П. П. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крестовська Н. М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса).

Цуркан-Сайфуліна Ю. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія».

Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В.

I-90 Історія вчень про державу і право : навч. посіб / Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. – Херсон: «Олді-Плюс», 2018. – 308 с.

ISBN 978-966-289-219-2

Навчальний посібник із курсу «Історія вчень про державу та право» містить опорні конспекти, глосарій, питання для самоконтролю, базову і допоміжну літературу, приклади текстів та запитання до кожної теми навчальної дисципліни. Посібник допоможе курсантам, студентам та слухачам більш ефективно організувати процес самостійної підготовки, глибше усвідомити зміст основних державно-правових теорій, контролювати ступінь готовності до іспиту й модульного контролю.

УДК 340.12(073)

ISBN 978-966-289-219-2

© Донецький юридичний інститут МВС України, 2018
© Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.

Історія вчень про державу і право як наука і навчальна дисципліна	4
--	---

РОЗДІЛ I

Тема № 1. Вчення про державу та право Стародавнього світу	10
Тема № 2. Політико-правові концепції раннього та високого Середньовіччя	41
Тема № 3. Європейські вчення про державу та право в період занепаду Середньовіччя	66
Тема № 4. Вчення про державу та право у період Просвітництва (ранній модерн)	95

РОЗДІЛ II

ВЧЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ ТА ПРАВО МОДЕРНУ

Тема № 5. Європейська політико-правова думка кінця XVIII – початку XIX ст.	122
Тема № 6. Європейські політико-правові школи кінця XIX – початку XX ст.	165
Тема № 7. Європейські політико-правові вчення XX – початку XXI ст.	205
Тема № 8. Політико-правові вчення Росії та України (кінець XVIII – початок XX ст.)	251
ГЛОСАРИЙ	296

ВСТУП.

ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Історія вчень про державу і право (ІВДП) належить до історико-юридичних навчальних дисциплін, у якій зосереджений значний політико-правовий досвід попередніх поколінь, відображені основні напрямки, підсумки попередніх досліджень проблем свободи, справедливості, права, законодавства, держави. Багато передових умів людства присвятили себе створенню концепцій держави і права, здатних пояснити генезис цих феноменів, їх сутність; визначити шляхи та способи їх подальшого розвитку для найбільш ефективного виконання своїх функцій та задоволення відповідних потреб окремих індивідів, соціальних груп, націй, народів – для кращого майбутнього людства взагалі.

Сьогодні, коли зросла увага до проблем соціального і політичного передбачення, стало очевидним, що без історії неможливе наукове прогнозування у галузі юридичних, політичних, державного управління та інших наук. Відтак, через дослідження вчень про державу і право ми вчимося враховувати досвід попередників і намагаємося залишити нащадкам удосконалені інститути державної влади, ефективну правову систему, що в найбільш оптимальний спосіб виконуватимуть покладені на них функції та відповідатимуть потребам людини і суспільства.

Об'єктом наукового вивчення ІВДП як науки є не держава та право як соціальні інституції, а форми їх теоретичного пізнання й осмислення – ідеї, концепції, теорії, доктрини. Вони в логічно-поняттєвій формі відображають історичний процес пізнання державно-правових явищ і позначені загальним терміном «учення». Кожне з них має доволі сталу структуру, а саме програмні й оцінні засади (політична оцінка держави та права, визначення їхніх мети й завдань, відображення інтересів та ідеалів певних соціальних груп, їхнього ставлення до держави і права), методологічний базис (наукові, філософські чи релігійні засади), теоретичний зміст (намагання через запровадження нового поняттєво-категорійного апарату з'ясувати питання походження держави і права, досягнути правові форми, основні принципи побудови державного ладу і права, окреслити їхнє соціальне призначення).

ІВДП ставить своїм завданням ознайомити студентів із найвідомішими і найбільш впливовими в історичному минулому теоретичними концепціями держави і права. Вивчення цих теорій та їх зв'язок із сучасними проблемами права і держави сприяє глибокому розумінню і правильному вирішенню останніх. Отже, предметом ІВДП є історія виникнення і розвитку теоретичних знань про право, державу, політику, законодавство, історія політичних і правових теорій.

Виходячи з визначення предмета навчальної дисципліни, слід розуміти, що вона має два аспекти (історичний і теоретичний), досліджує особливий предмет – історію виникнення, розвитку, утвердження і поширення теоретичних знань про право, політику, суспільство, законодавство, правовий порядок. Однак предмет історії вчень про державу і право охоплює не всі знання про державу і право, а лише ті з них, які було теоретично обґрунтовано та концептуально викладено. Виходячи з цього, ІВДП у системі юридичних наук і юридичної освіти є самостійною наукою і навчальною дисципліною.

Історичний розвиток державно-правової думки підпорядкований певним закономірностям. Вивчаючи їх, ІВДП сприяє узагальненню знань про природу і зміст понять «право», «держава», «закон»; про роль держави й права у регулюванні суспільних відносин; з'ясуванні напрямку еволюції державно-правової думки людства, зважаючи на історичні тенденції його розвитку. Найважливішими закономірностями, відповідно до яких відбувається розвиток державно-правової думки, є такі:

❖ будь-яке вчення формується в умовах і під впливом політико-правової дійсності певної історичної доби, що виявляється в абстрактно-узагальнених теоретичних побудовах;

❖ формування вчень про державу і право відображене в розгалуженій системі ідеологічних впливів, а спосіб обґрунтування політико-правових доктрин пов'язаний з переважним історичним типом світогляду та безпосереднім світоглядом мислителя;

❖ в історії державно-правових вчень прослідковується спадковість і зв'язок між ученими попередніх та наступних історичних епох. Кожне наступне вчення зазвичай ураховує уявлення про державу та право тих мислителів, теорії й концепції яких були першими.

Історія вчень про державу і право тісно пов'язана з іншим навчальним курсом фаху політологія – Історією політичних та правових вчень. Саме під такою назвою ці споріднені дисципліни викладалися в період існування Російської імперії – «История философии законодательства» (К.А. Неволин, 1839), «История политических учений»

(Б.Н. Чичерин, 1869-1902, в 5 томах), «История философии права» (Г.Ф. Шершеневич, 1896; П.И. Новгородцев, 1897; Н.М. Коркунов, 1898; Е.Н. Трубецкой, 1902). У радянські часи комплекс наукових знань про державу і право мав різні назви: «Історія політичних учень», «Історія політологічних і правових вчень». За часів незалежності України цей курс затвердився під назвою «Історія вчень про державу і право» як ключова ланка в процесі підготовки юристів та фахівців з державного управління.

Автори посібника спираються на досягнення своїх попередників, таких відомих вчених, як: В.С. Нерсисянц, О.Е. Лейст, О.Ф. Скаун, Г.І. Трофанчук, Ф.П. Шульженко, М.Ю. Наум, Т.Г. Андрусак, Г.Г. Демченко, Н.Н. Крестовська, А.І. Кормич, А.Ф. Цвіркун та інших.

Методи ІВДП – це сукупність логічних засобів і прийомів, конкретних способів пізнання загальних закономірностей виникнення та розвитку вчень про державу і право, їх тлумачення й оцінки, способи та форми виявлення співвідношення конкретної державно-правової теорії з реальною дійсністю.

Методи, використовувані під час вивчення ІВДП, можна розподілити на загальнонаукові, загальнологічні та спеціальні. До загальнонаукових належать: діалектичний, порівняльно-історичний, соціологічний, культурологічний, ціннісний, антропологічний, герменевтичний методи.

➤ *Діалектичний метод* орієнтується на пізнання явищ суспільного життя в процесі його розвитку, виникнення суперечностей, єдності та боротьби протилежностей. Цей метод спрямовує суб'єкта пізнання на розгляд певних об'єктів (державно-правових явищ, концепцій, доктрин) у постійному взаємозв'язку між собою та з різноманітними процесами людського буття. У тісному зв'язку з діалектичним методом перебуває *принцип історизму*, який є універсальним методом соціального пізнання. Він передбачає вивчення знань, надбаних людством, у їх послідовно-часовому розвитку; виявлення зв'язку минулого і майбутнього; дослідження суспільних явищ, усього історичного процесу людської діяльності на основі об'єктивних закономірностей, єдності історичного й логічного.

➤ *Порівняльно-історичний метод* – зіставлення поглядів мислителів різних епох і народів на розвиток певних державно-правових явищ та інститутів (таких як влада, держава, право) з метою виявлення спільних та спеціальних ознак.

➤ *Соціологічний метод* передбачає виявлення соціальної зумовленості теоретичних позицій мислителів різних часів. Сенс його

застосування полягає, насамперед, у виявленні постійних зв'язків між фактами суспільного життя і специфікою їх осмислення з метою з'ясування загально соціальних закономірностей.

➤ *Культурологічний метод* орієнтує на пізнання загальної та політичної культури певного суспільства, культури мислення і рівня осмислення представниками окремого народу спільних національних особливостей державно-правового розвитку.

➤ *Ціннісний метод* спрямований на з'ясування значення й ролі певних явищ для суспільства й особистості, на їхнє оцінювання з позицій свободи, справедливості, демократії, поваги до прав і свобод людини.

➤ *Антропологічний метод* передбачає зумовленість держави і права природою людини як родової істоти з усіма її потребами і проблемами. Цей метод сприяє виявленню ірраціональних, біологічних та інших мотивів поведінки людей, зумовлених людською природою.

➤ *Герменевтичний (тлумачний) метод* допомагає досягти чіткості в прочитанні текстів правових документів і роз'ясненні їх внутрішнього змісту, вживанні термінів і узгодженні сфер їх використання, тлумаченні вчинків учасників правовідносин.

До загальнологічних методів ІВДП належать абстрагування, аналогія, аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, формалізація тощо. Спеціальними методами є соціально-юридичний, порівняльно-правовий та інші.

ІВДП дотримується такої періодизації:

1. Стародавній етап (приблизно III тис. до н. е. – V ст.) – характерним для нього було те, що не розрізняли державу й суспільство, право та мораль;

2. Середньовічний етап (V-XV ст. в історії Західної Європи) – цьому періоду властиве прагнення звільнитися від земних пут, перенесення ідеалів у потойбічне життя. Водночас держава та церква зливалися в нерозривну єдність, а норми права ототожнювалися з релігійними канонами;

3. Новий етап – модерну (XVI-XX ст.) та постмодерну (середина XX – початок XXI ст.) – охоплює також і сучасність, характеризується боротьбою людини за розширення своїх прав та свобод.

ІВДП виконує такі функції:

➤ *пізнавальну* – передбачає пізнання і пояснення закономірностей розвитку державно-правової думки, раціонального осмислення питань, які стосуються природи держави та права, їхнього походження й способів існування, узагальнення, систематизації та аналізу державно-правових інституцій і категорій;

- світоглядну – впливає на формування правосвідомості, правової й політичної культури;
- евристичну – дає змогу на основі вивчення теоретичних форм осмислення держави та права виявити нові закономірності, властиві державно-правовим явищам у нових умовах розвитку суспільства;
- комунікативну – сприяє якісному розвитку юридичних знань, забезпечуючи фактичним, науково обґрунтованим матеріалом інші правові дисципліни;
- прогностичну – полягає в можливості на основі вивчення закономірностей розвитку державно-правової думки визначити напрям їхньої еволюції;
- прикладну – передавання систематизованих знань, підготовка фахівців-юристів.

Основна література до курсу

1. Андрусяк Т. Г. Історія політичних правових вчень / Т. Г. Андрусяк. – Львів: ЛНУ, 2001. – 220 с.
2. Демиденко Г. Г. История учений о праве и государстве: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / Г. Г. Демиденко. – Харьков: Консум, 2004. – 432 с.
3. Графский В. Г. История политических и правовых учений: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / В. Г. Графский. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проект», 2007. – 608 с.
4. История политических и правовых учений: учебник для вузов / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 728 с.
5. История политических и правовых учений: учебник / Под ред. О. Э. Лейста. – М.: Юридическая литература, 1999. – 528 с.
6. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник / А. І. Кормич. – К.: Правова єдність, 2009. – 312 с.
7. Крестовська Н. М. Історія вчень про державу і право : навч. посібник / Н. М. Крестовська, О. Ф. Цвіркун. – Х.: Одиссей, 2008. – 438 с.
8. Мироненко О. М., Горбатенко В. П. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник / О. М. Мироненко, В. П. Горбатенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 456 с. – (Серія «Альма-матер»).
9. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник / М. І. Мірошніченко, В. І. Мірошніченко. – К.: Атіка, 2001. – 224 с.
10. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки: пер. з англ. / Г. Джордж Себайн, Л. Томас Торсон. – К.: Основи, 1997. – 838 с.

11. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник / Г. І. Трофанчук; Ун-т економіки та права «КРОК». – К.: Магістр – XXI сторіччя, 2005. – 256 с.
12. Чанышев А. Н. История политических учений. Классическая западная традиция (античность-первая четверть XIX в.) / А. Н. Чанышев. – М.: РОССПЭН, 2000. – 479 с.

Антології та хрестоматії до курсу

13. Антология мировой правовой мысли: В 5-ти т. – М.: Мысль, 1999. – Т. 1: Античность. Восточные цивилизации. – 750 с.; Т. 2: Европа V-XVII вв. – 830 с.; Т. 3: Европа. Америка: XVII-XX вв. – 830 с.; Т. 4: Россия: XI-XIX вв. – 823 с.; Т. 5: Россия: конец XIX-XX вв. – 829 с.
14. История политических и правовых учений: хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. – Харьков: Факт, 1999. – 1078 с.
15. История политических и правовых учений: хрестоматия / Под ред. О. Э. Лейста. – М.: Зерцало, 2000. – 688 с.
16. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: пер. з нім. / за ред. проф. Е. Причепія. – К.: Тандем, 2002. – 584 с.
17. Малахов В. П. История политических и правовых учений: Учебное пособие для вузов / В. П. Малахов. – М.: Академический проект, 2003. – 624 с.
18. Хрестоматія з історії політичних вчень: посібник / Упоряд. та автор комент. Уривалкін О. М. – К.: Дакор, КНТ, 2008. – 456 с.